

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства щодо результативності
нормативно-правових принципів та механізмів підвищення коефіцієнту
фертильності як одного із базових демографічних показників
в окремих державах*

***Анотація.** Викладено результати аналізу особливостей державної політики та законодавства низки зарубіжних країн у сфері стабілізації демографічної ситуації шляхом стимулювання та заохочення рівня народжуваності, тобто підвищення коефіцієнту фертильності. Зокрема, проведено детальний огляд нормативно регламентованих принципів та підходів, що застосовуються при здійсненні державної демографічної політики. Акцентовано увагу на ефективності як апробованих, так й інноваційних способів, механізмів та інструментів правової регламентації покращення рівня народжуваності в таких країнах, як: Австралія, Бельгія, Болгарія, Естонія, Іспанія, Литва, Північна Македонія, Польща, Південна Корея, Словаччина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Японія.*

Вступ. Протягом останніх 220 років кількість населення світу зросла у вісім разів, або до 8 мільярдів осіб. Водночас половина приросту населення припадає на період із 1975 року. Проте нині світовий коефіцієнт народжуваності (виражений як кількість дітей на одну жінку) неухильно падає з 1970-х років. Останніми роками народжуваність знижується по всьому світу (у 2021 році лише в Казахстані народжуваність була трохи вищою, ніж у 1990 році). При цьому в розвинених державах народжуваність нижча, ніж у державах, що розвиваються.

У 2020 році сумарний коефіцієнт народжуваності становив 2,3¹. Це удвічі менше проти показника 4,7 у 1960 році. Проте середній світовий показник приховує величезні відмінності між рівнем народжуваності у країнах. За даними дослідження Світового банку, опублікованими на початку 2023 року, майже дві третини населення світу проживає в регіонах, де рівень народжуваності нижчий від критичного порогу 2,1. У рейтингу рівня народжуваності країною з найнижчим рівнем є Південна Корея (0,84). До десятки антилідерів увійшли й кілька європейських країн, серед яких найнижчий показник фіксується на Мальті (1,1), в Україні, Іспанії та Італії коефіцієнт народжуваності складає 1,2².

¹ Сумарний коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт фертильності (СКН) – сума вікових коефіцієнтів народжуваності, тобто чисел народжень за віком жінок, віднесених кожне до числа жінок відповідного віку. Найточніший вимір рівня народжуваності характеризує середню кількість народжень у однієї жінки в гіпотетичному поколінні за все її життя за умов збереження існуючих рівнів народжуваності в кожному віці незалежно від смертності та змін вікового складу. Це міра інтенсивності народжуваності для гіпотетичного покоління, яка не залежить від вікового складу населення. За умов низької смертності для простого заміщення поколінь сумарний коефіцієнт народжуваності має бути не нижчим за 2,15. Сумарний коефіцієнт народжуваності вищий за 4,0 вважається високим, а нижчий за 2,15 – низьким.

² Візуалізація різкого падіння рівня народжуваності у світі – що очікувати людству в майбутньому. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/vizualizatsiia-rizkoho-padinnia-rivnia-narodzhuvanosti-u-sviti-shcho-ochikuvaty-liudstvu-u-maibutnomu/>

У ключових меседжах звітів ООН «World Population Prospects 2019»³ та «World Population Policies 2021: Policies related to fertility»⁴ ідеться про те, що довгострокова тенденція до зниження народжуваності неминуче призведе до зростання старіння населення та, потенційно, до зменшення його чисельності в багатьох державах світу. Більшість держав мають демографічну політику та програми впливу на рівень народжуваності. По всьому світу до 2019 року майже три чверті урядів проводили політику щодо народжуваності: із них 69 урядів – політику зниження народжуваності, 55 – політику, спрямовану на підвищення народжуваності, а 19 – зосереджені на підтримці поточного рівня народжуваності. Загалом 54 уряди не мали офіційної політики народжуваності. Зокрема, у державах Південної Африки та Океанії (за винятком Австралії та Нової Зеландії) більшість урядів прийняли політику зниження народжуваності, тоді як в Європі, Північній Америці, Східній та Південно-Східній Азії більш поширеною є політика підвищення народжуваності.

В Україні також прослідковується характерна для більшості європейських держав стала тенденція до зменшення кількості та старіння населення, у тому числі у зв'язку зі спадом народжуваності. Так, фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи констатують, що до початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України рівень народжуваності в державі був найнижчим в Європі. За їх прогнозами, цей показник після війни стане найнижчим у світі. Тенденція до зниження почалася на початку 90-х років ХХ століття та була обумовлена значними міграційними відтоками та зниженням рівня народжуваності. Після анексії Криму і початку військового конфлікту на сході держави у 2014 році народжуваність впала на 12 %, а з початком повномасштабного вторгнення рівень народжуваності впав приблизно до 1,2. У разі розвитку потенційно негативного сценарію, населення України до 2030 року може скоротитися до 35 мільйонів людей⁵.

Зазначене актуалізує аналіз правових практик держав світу, спрямованих на покращення демографічного показника з народжуваності.

Основна частина.

Австралія. Населення Австралії історично демонструє швидкі темпи зростання. У середньому приріст населення фіксується на рівні 1,3 % на рік протягом останніх трьох десятиліть. Станом на 31 березня 2023 року в державі мешкало 26473055 осіб⁶, очікується, що до 2026 року населення цієї країни збільшиться в середньому ще на 3 мільйони. Загалом, факторами, що впливають на чисельність населення держави, є природний рух (народжуваність і смертність) і зовнішня міграція.

³ World Population Prospects 2019. Ten key messages. June 2019. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ined.fr/fichier/s_rubrique/29368/wpp2019_10.key.findings_embargoed.version.en.pdf

⁴ World Population Policies 2021: Policies related to fertility. Ten key messages. March 2022. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2022/May/undesa_pd_2022_key_messages_wpp_2021.pdf

⁵ Герасименко Я. На Україну в 2023 році чекає катастрофічне падіння народжуваності – демографи. URL: <https://hromadske.ua/posts/na-ukrayinu-v-2023-roci-chekaye-katastrofichne-padinnya-narodzhuvanosti-demografi>; Ткач Д. Народжуваність в Україні може стати найнижчою у світі. URL: <https://gk-press.if.ua/narodzhuvanist-v-ukrayini-mozhe-staty-najnyzhchoyu-u-sviti/>

⁶ Population. URL: <https://www.abs.gov.au/statistics/people/population>

В Австралії відсутня демографічна політика, спрямована на підвищення рівня народжуваності. Проте, у межах соціальної та податкової політики держава надає допомогу сім'ї, гарантує відпустку по вагітності та пологах, а також частково фінансує перебування дітей у дитячих закладах.

Так, у податковому законодавстві^{7, 8} передбачено сімейну податкову пільгу (далі – СПП), яка є платежем, що складається із двох частин – Частини А (FTB Part A), що передбачає виплати для дітей, і Частини В (FTB Part B), що містить виплати для сімей.

Максимальні ставки сімейної податкової пільги FTB Part A встановлюються: на кожную дитину віком від новонародженого до 12 років – \$189,56; на кожную дитину віком від 13 до 15 років – \$246,54; на кожную дитину віком від 16 до 19 років, яка відповідає вимогам навчання, – \$246,54. Крім того, у межах FTB Part A сім'ям можуть бути призначені такі види виплат: авансова оплата на новонароджених становить \$570; доплата на новонароджених становить максимум \$1709,89 для першої дитини або \$570,57 для інших дітей; покриття комунальних послуг.

Право на призначення FTB Part B мають батьки-одиначки та сімейні пари, якщо їхній річний дохід становить \$100 000 або менше, сума виплат залежить від віку молодшої дитини. У рамках FTB Part B призначаються такі види виплат: додаткова плата FTB Part B до \$379,60; покриття комунальних послуг.

У межах правової регламентації передбачені й інші види соціальних виплат, у тому числі на покриття витрат на навчання та догляд за дитиною, зокрема: субсидія по догляду за дитиною; батьківська допомога для малозабезпечених сімей та одиноких батьків, які доглядають за маленькими дітьми; допомога при народженні кількох дітей, якщо троє або більше дітей народилися одночасно; допомога на медичне обслуговування⁹.

26 березня 2023 року прийнято зміни до Закону «Про оплачувану відпустку по догляду за дитиною»¹⁰, відповідно до яких запроваджено додаткові правові механізми, спрямовані на покращення стану сімей і гендерну рівність, зокрема збільшено строк перебування у відпустці по догляду за новонародженою дитиною. Так, з 1 липня 2023 року працівники, які доглядають за новонародженою або щойно усиновленою дитиною, можуть отримати до 20 тижнів відпустки по догляду за дитиною, яка оплачується на рівні мінімальної заробітної плати. Передбачено, що роботодавці можуть надавати оплачувану відпустку по догляду за дитиною на підприємстві або за іншими зареєстрованими угодами, трудовими контрактами чи правилами. Розмір відпустки, права на оплату праці та правила отримання оплачуваної відпустки по догляду за дитиною залежать від умов відповідної угоди чи контракту.

Окремими положеннями Закону «Про справедливу працю»¹¹ врегульовані питання призначення відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами, догляду за

⁷ A NEW TAX SYSTEM (FAMILY ASSISTANCE) (ADMINISTRATION) ACT 1999. URL: http://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/cth/consol_act/antsaa1999509/

⁸ A New Tax System (Family Assistance) Act 1999. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2021C00164>

⁹ Government benefits for families. By Megan Rive. URL: <https://www.babycenter.com.au/a562850/government-benefits-for-families>

¹⁰ Paid Parental Leave Act 2010. URL: <https://www.legislation.gov.au/Series/C2010A00104>

¹¹ Paid Parental Leave Act 2010. URL: <https://www.legislation.gov.au/Series/C2009A00028>

дітьми. Необхідно зазначити, що відпустки, передбачені цим Законом, є неоплачуваними та розглядаються австралійським законодавцем як додаткові пільги.

В Австралії діє державна програма медичного страхування Medicare. Ця програма надає застрахованим особам доступ до певних видів медичної допомоги та послуг. Medicare може покрити частину або всі медичні витрати під час вагітності та народження дитини. Програма Medicare також включає оплату трьох консультацій із підтримки вагітності¹².

Бельгія. Протягом останніх тридцяти років у Бельгії фіксується приріст населення (у середньому на 52000 жителів на рік), який має незначні регіональні особливості. У 2022 році зростання кількості населення виявилось надзвичайно високим (+104000 осіб), а відповідно до нових демографічних прогнозів позитивна динаміка в бік збільшення коливатиметься приблизно у межах 31000 жителів на рік до 2070 року¹³.

Враховуючи позитивну демографічну ситуацію, державна політика Бельгії не має окремого демографічного напрямку, а заходи щодо підтримки дітей та материнства реалізуються в рамках регіональної соціальної політики, правовою базою для якої є приписи статті 23 Конституції Королівства Бельгія¹⁴ про право кожного на соціальне забезпечення, охорону здоров'я, медичну і правову допомогу.

Внаслідок шостої державної реформи змінено умови надання допомоги при народженні дитини, які з 1 січня 2020 року визначаються на рівні регіонів Бельгії, здійснюються за рахунок коштів сімейної допомоги та контролюються громадськістю через спеціальні організації та комісії на кшталт Iricare та Sosom (для столичного регіону Брюссель). Станом на 2023 рік розміри такої допомоги становлять: Брюссель (столиця і регіон) – 1288,87 євро або 585,85 євро; Валлонія (регіон) – 1288,87 євро; Фландрія (регіон) – 1214,49 євро¹⁵.

Наприклад, у регіоні Брюссель (столичний регіон) орієнтовна сума, яку отримуватимуть батьки щомісяця, залежить від таких чинників: вік дитини, кількість членів родини тощо. Дані виплати складаються із трьох видів допомоги: сімейна допомога, що виплачується щомісяця; компенсування витрат, пов'язаних із підготовкою дитини до школи, що виплачується раз на рік у серпні; будь-які надбавки, на які мають право батьки. Право на отримання сімейної допомоги залишається до досягнення дитиною 18 років, однак за певних обставин сімейна допомога та право на отримання пільг можуть залишатися до досягнення дитиною 24 років. Ці виплати здійснюються переважно через найбільший спеціальний регіональний громадський фонд FAMIRIS (раніше FAMIFED) та низку інших фондів, наприклад, Infino, Brussels Family, Kidslife і Parentia, які відповідають за належне покриття витрат для дитячих потреб.

¹² Публікація «Medicare під час вагітності» / Офіційний сайт Департаменту охорони здоров'я та догляду за особами похилого віку Уряду Австралії. URL: <https://www.pregnancybirthbaby.org.au/medicare-during-pregnancy>

¹³ Conséquences de la guerre en Ukraine : croissance démographique en Belgique exceptionnelle en 2022 et incertitudes à moyen terme. Perspectives démographiques 2022–2070. URL: <https://statbel.fgov.be/fr/themes/population/perspectives-de-la-population>

¹⁴ The Belgian Constitution (English translation). March 2021. URL: https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf

¹⁵ Montant de la prime de naissance en Belgique en 2023. URL: <https://mes-aides-financieres.be/allocations-familiales/prime-de-naissance/>

Із 2020 року у Брюсселі змінено систему нарахувань сімейної допомоги, де враховуються такі чинники, як дохід та склад сім'ї, що безпосередньо впливає на суму, яка надається: для сімей, річний оподатковуваний дохід яких менше 36 722,61 євро, що мають одну дитину – 204,54 євро; двох дітей – 257,78 євро; трьох і більше дітей – 304,75 євро. При зростанні річного оподаткованого доходу сімей розміри виплат диференційовано зменшуються.

У Брюсселі за запитом можливо отримати надбавку (бонус) при народженні дитини, яка дещо відрізняється від інших регіонів Бельгії, де всі діти отримують однакову суму незалежно від їхнього віку. Таким чином, станом на 1 січня 2023 року сума допомоги при народженні, яка виплачується у Брюсселі, становить: 1288,87 євро, якщо це перша спільна дитина партнерів; 1288,87 євро, якщо це перша не спільна дитина.

Окрім того, існують інші типи підвищеної сімейної допомоги, які можуть виплачуватися залежно від індивідуальної сімейної чи особистої ситуації. До таких відносяться, зокрема: 1) соціальні доплати багатодітним сім'ям, які виплачуються пропорційно доходу сім'ї та кількості й віку дітей; 2) додатковий догляд для дітей, які перебувають у прийомних сім'ях або дітей з обмеженими можливостями, який призначається індивідуально¹⁶.

Болгарія. Тенденції зміни структури та балансу населення в Болгарії зафіксовані на основі даних перепису населення 2021 року, проведеного Національним статистичним інститутом (NSI). За даними NSI, станом на 7 вересня 2021 року населення Болгарії становило 6519789 осіб. За 10 років між останніми двома переписами спостерігалось зменшення населення на 844781 особу, або на 11,5 %. Факторами, що впливають на чисельність населення країни, є природний рух (народжуваність і смертність) і зовнішня міграція. Зменшення населення внаслідок від'ємного природного приросту становить 501 тис., або 59,3 % від загального скорочення. Природний приріст за всі роки між переписами 2011 та 2021 років від'ємний, найбільше скорочення населення відбулося у 2021 році (- 90317 осіб). Решта 40,7 % зменшення припадає на зовнішню міграцію, або це кількість осіб, які виїхали із країни за період 2011–2021 рр. (344 тис. осіб)¹⁷.

Із метою подолання демографічних викликів Урядом Болгарії ухвалено Оновлену національну стратегію демографічного розвитку населення Республіки Болгарія (2012–2030 рр.)¹⁸. У документі сформовано стратегічний підхід, згідно з яким вирішення демографічних проблем у довгостроковій перспективі потребуватиме реалізації низки заходів у багатьох секторах.

На законодавчому рівні державна політика в означеній сфері здебільшого зосереджується на матеріальному заохоченні при народженні дітей та наданні послуг сім'ям. Так, низкою положень Кодексу соціального страхування¹⁹ передбачено можливість отримання допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами

¹⁶ Montant des allocations familiales à Bruxelles en 2023. URL: <https://mes-aides-financieres.be/allocations-familiales/bruxelles/>

¹⁷ Демографска политика. URL: <https://www.mlsp.government.bg/demografaska-politika>

¹⁸ Актуалізираната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012-2030 г.). URL: <https://chrdri.net/bg/category/37/aktualiziranata-nacionalna-strategiya-za-demografsko-razvitiye-na-naselenieto-v-republika>

¹⁹ КОДЕКС ЗА СОЦИАЛНО ОСИГУРЯВАНЕ (ЗАГЛ. ИЗМ. - ДВ, БР. 67 от 2003 г.). URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/1597824512>

(Розділ II Кодексу). Відповідно до Закону «Про сімейну допомогу на дітей»²⁰ виплачується дванадцять видів сімейної допомоги на дітей. Для кожного з них встановлюється критерій розмежування відповідно до призначення конкретного виду допомоги, яка визначається щорічно бюджетним законодавством.

Крім того, Законом «Про податок на доходи фізичних осіб»²¹ передбачені податкові преференції та пільги для молодих сімей та сімей із дітьми, зокрема надається іпотечне кредитування. Також встановлюється можливість скористатися податковою пільгою на дітей (стаття 22с.).

В окремих положеннях Кодексу про працю Республіки Болгарія²² передбачено запровадження заходів з метою забезпечення кращих умов для поєднання батьківства із трудовою та професійною реалізацією – ширше використання гнучких форм зайнятості, сучасних інформаційних технологій для дистанційної роботи, запровадження пільг при поверненні на роботу після виходу з декретної відпустки (скорочення тривалості робочого часу, домашня робота). Передбачена участь у програмах кваліфікації та перекваліфікації, заохочення роботодавців до створення безпечних умов праці для вагітних жінок та матерів, розширення системи контролю за дотриманням роботодавцями законодавства, забезпечення захисту вагітних жінок і молодих матерів та запобігання зловживаннями працею дітей. Крім того, окремі норми Кодексу направлені на стимулювання рівноправності жінок та чоловіків як щодо зайнятості, так і щодо обов'язків у сім'ї, пов'язаних із вихованням і навчанням дітей (статті 163, 164, 164а, 164с, 166, 167, 168 тощо).

У цьому контексті слід згадати Урядову програму «Розвиток людських ресурсів»²³ 2021–2027, у межах якої реалізується Проект BG05SFPR002-1.002 «Зайняті батьки»²⁴. Проект має на меті забезпечити кращий баланс між роботою та особистим життям для багатодітних одиноких батьків і тих, хто має маленьких дітей, шляхом надання можливостей догляду за дітьми та послуг для полегшення доступу до роботи.

Також законодавством Болгарії передбачені заходи з удосконалення соціальної інфраструктури для сім'ї та дітей (розвиток соціальних послуг, створення доступної, поширеної та сумісної із сучасним характером і формами зайнятості мережі дитячих ясел та садків тощо).

Естонія. Для природного відновлення населення важливо, щоб у сім'ї було більше двох дітей. Саме такий принцип закладено в Основному Законі Естонії. У цій державі підтримка багатодітних сімей та людей з обмеженими можливостями є конституційною цінністю, оскільки в розділі 4 § 28 Конституції Естонської Республіки²⁵ зазначено, що «багатодітні сім'ї та особи з обмеженими можливостями перебувають під особливою опікою держави і муніципалітетів».

²⁰ ЗАКОН ЗА СЕМЕЙНИ ПОМОЩИ ЗА ДЕЦА в сила от 01.04.2002 г. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135441920>

²¹ Закон за данъците върху доходите на физическите лица в сила от 01.01.2007 г. URL: lex.bg/laws/ldoc/2135538631

²² КОДЕКС НА ТРУДА. URL: <https://www.justice.government.bg/home/normdoc/1594373121>

²³ Програма "Развитие на човешките ресурси" 2021 – 2027. URL: <https://innoconsult.bg/evropeyski-programi/oprchr-razvitie-na-choveshkite-resursi/>

²⁴ Проект BG05SFPR002-1.002 „Родители в заетост“. URL: <https://www.az.government.bg/pages/roditeli-v-zaetost-2-0/>

²⁵ Eesti Vabariigi põhiseadus vastu võetud 28.06.1992. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002>

В Естонії вжито низку заходів для підтримки народжуваності, а також збільшено субсидії для сімей, які мають щонайменше трьох дітей. У державі діє універсальна схема сімейних виплат.

Відповідно до Закону «Про сімейні допомоги»²⁶ видами сімейних допомог є: державна допомога сім'ї, допомога по догляду за дитиною та допомога на утримання. Сімейні допомоги призначаються та виплачуються Департаментом соціального страхування. Окрім сімейних допомог запроваджено також інші заходи підтримки дітей та сімей.

Передбачено два види сімейних допомог: одноразова та щомісячна. Одноразовою сімейною допомогою є: допомога при народженні дитини; допомога при усиновленні. Щомісячною сімейною допомогою є: допомога на дитину; допомога на дитину самотній матері або батькові; допомога на утримання дитини, над якою встановлено піклування; підтримка багатодітної сім'ї; допомога на дітей, народжених від однієї вагітності (три і більше) (§ 16 Закону).

Допомога на дітей. Кожна дитина має право на отримання допомоги від народження до досягнення нею 19 років. Розмір допомоги на першу та другу дитину в сім'ї становить 80 євро. Розмір допомоги на третю та кожен наступну дитину становить 100 євро (§ 17 Закону).

Допомога на дитину самотнім батькам. Право на призначення допомоги на дитину мають самотні батьки, у реєстраційних чи актових даних про народження дитини яких відсутні записи про батька або один із батьків визнаний у встановленому законом порядку безвісно відсутнім. Розмір допомоги на дитину для батьків-одинаків становить 80 євро (§ 19 Закону).

Допомога багатодітним сім'ям. Один із батьків, опікун чи патронатний батько або той із подружжя, який виховує дитину, або особа, яка виховує дитину, і одночасно виховує спільну дитину з тим із батьків, у якого в сім'ї виховується троє і більше дітей, має право на отримання допомоги багатодітним сім'ям. Допомога багатодітним сім'ям, які виховують від трьох до шести дітей, становить 650 євро. Допомога багатодітним сім'ям, які виховують сім і більше дітей, становить 850 євро. Це означає, що якщо в сім'ї троє дітей, держава підтримує сім'ю в розмірі 950 євро на місяць (допомога на трьох дітей – 300 євро плюс допомога багатодітним сім'ям – 650 євро). Якщо сім'я має семеро дітей, сім'я отримує 1550 євро на місяць (дитяча допомога на сімох дітей – 700 євро плюс допомога для багатодітної сім'ї – 850 євро) (§ 21 Закону).

Допомога при багатоплідному народженні трьох і більше дітей. Право на призначення допомоги при багатоплідному народженні трьох і більше дітей має один із батьків, прийомний батько або опікун, які виховують трьох і більше дітей від багатоплідної вагітності. Право на отримання допомоги діє до досягнення дитиною 18-місячного віку. Розмір допомоги при народженні трьох і більше дітей становить 1000 євро (§ 21¹ Закону).

Допомога при народженні дитини. Право на отримання допомоги при народженні дитини має один із батьків. Розмір допомоги при народженні дитини становить 320 євро за кожен народжену дитину. У разі народження трьох і

²⁶ Pereküvitiste seadus vastu võetud 15.06.2016. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/111012023009>

більше дітей розмір допомоги при народженні дитини становить 1000 євро на кожну дитину (§ 22 Закону).

Батьківська допомога. Батьківська допомога призначена для забезпечення заміщення доходу особам, які виховують дитину віком до 3 років або **всиновили** дитину. Зазначена допомога призначається в розмірі середньої заробітної плати, якщо один із батьків тимчасово припиняє роботу у зв'язку з доглядом за дитиною. Види батьківської допомоги: допомога по вагітності та пологах (тобто індивідуальне право матері), батьківська допомога для батьків (тобто індивідуальне право батька), спільна батьківська допомога (тобто батьки можуть самостійно вирішувати, хто з них отримуватиме допомогу) і батьківська допомога для всиновлювачів. Батьки мають право на отримання батьківської допомоги з дня виникнення такого права і до досягнення дитиною 3-річного віку, протягом періоду до 605 календарних днів. Право на отримання батьківської допомоги мають обидва батьки одночасно (§ 34 Закону).

Зауважимо, що на законодавчому рівні запроваджено спектр різноманітних заходів, спрямованих на підтримку народжуваності. Зокрема, додаткові виплати, гарантії та відповідні послуги встановлені відповідно до законів: «Про військову службу»²⁷, «Про соціальне забезпечення»²⁸, «Про зайнятість»²⁹, «Про медичне страхування»³⁰ тощо.

В Естонії запроваджено механізм підвищення демографічних показників шляхом відшкодування вартості медичних послуг, пов'язаних зі штучним заплідненням. Відповідно до § 29, 33³ Закону «Про медичне страхування» послуги з екстракорпорального запліднення (ЕКЗ) і пересадки ембріонів, а також оплата необхідних фармацевтичних препаратів повністю забезпечується державою. Жінки до 40 років (включно) мають право на 100 % знижку на ліки, необхідні для екстракорпорального запліднення. Крім того, зазначені положення застосовуються і при наданні такого виду медичних послуг громадянам Естонії за межами цієї держави.

Іспанія. Нині в Іспанії мешкає 46934632 осіб. Держава продовжує залишатися четвертою за чисельністю населення в ЄС після Німеччини (83349300 осіб), Франції (68959599 осіб) та Італії (59236213 осіб)³¹. Водночас у державі фіксується один із найнижчих в ЄС коефіцієнт народжуваності – 1,2 дитини на жінку, тоді як середній показник становить 1,6. Згідно зі статистикою першу дитину жінки в Іспанії народжують після 31 року, що перевищує середнє значення для більшості європейських країн³².

Іспанія – одна з держав ЄС, в якій не надається універсальна допомога на дитину. І хоча питання гарантування та надання державних соціальних преференцій з метою сприяння народжуваності не є пріоритетним для влади, опосередковано воно врегульовано законодавчими актами держави. Так,

²⁷ Kaitseväeteevistuse seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/101032017003>

²⁸ Sotsiaalhoolekande seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/12854001>

²⁹ Töölepingu seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014146>

³⁰ Ravikindlustuse seadus. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/113032019136>

³¹ Чисельність населення Європейського Союзу за країнами. URL: https://bankchart.com.ua/finansoviy_gid/groshi_rodini/novini/chiselnist_naselennya_evropeyskogo_soyuzu_za_krayinami

³² Біленька О. Сім'ї з дітьми в Іспанії бідніші, ніж без дітей: як держава не сприяє відтворенню населення. URL: https://zakordon.24tv.ua/simyi-ditmi-ispaniyi-bidnishi-nizh-bez-ditey-zakordon_n1676979

Закон 40 / 2003 від 18 листопада 2003 року «Про захист багатодітних сімей»³³ регулює податкові пільги щодо соціального забезпечення та зайнятості, а також визначає інші заходи, головною метою яких є сприяння створенню умов для фактичної рівності членів багатодітних сімей у доступі та використанні економічних, соціальних і культурних благ. Зокрема, відповідно до статті 15 Генеральна державна адміністрація має забезпечити таким сім'ям численні переваги доступу до звичайного житла.

Положеннями Закону 6 / 2019 від 1 березня 2019 року «Про невідкладні заходи для гарантування рівного ставлення та можливостей для жінок і чоловіків у сфері праці та професій» вносяться зміни до законодавства, зокрема визначається: право працівників на поєднання особистого та сімейного життя; порядок розірвання трудового договору на вимогу роботодавця під час випробувального терміну у зв'язку з вагітністю чи материнством; порядок продовження строку відпустки для грудного вигодовування дитини. Так, відпустка для грудного вигодовування дитини продовжується із правом відсутності обидвох батьків на робочому місці протягом однієї години до досягнення дитиною 9-місячного віку; поступово відпустка по догляду за дитиною продовжується до 16 тижнів, перші шість із яких будуть обов'язковими та безперервними³⁴.

На регіональному рівні також розробляється та втілюється політика підтримки сім'ї. Зокрема, уряд Мадридської автономної спільноти має власну Стратегію захисту материнства й батьківства, сприяння дітонародженню та балансу між роботою та особистим життям на 2022–2026 роки (далі – Стратегія)³⁵. Документ включає 6 пріоритетних напрямів дій, які сприяють подоланню бар'єрів для жінки та чоловіка, які вирішили мати дітей. Зокрема, передбачена пряма допомога та податкові пільги при народженні дітей, допомога складає 14500 євро для підтримки материнства. Вона призначена для жінок віком до 30 років, які на момент вагітності були зареєстровані в Мадридській громаді щонайменше п'ять років. Зазначена допомога виплачується незалежно від доходу, який не перевищує 30000 євро на рік. У разі багатоплідної вагітності, пологів або усиновлення кожна дитина дає право на отримання додаткової суми в 500 євро. Така допомога виплачується до досягнення дитиною двох років. Окрім цього, у разі народження кількох дітей або усиновлення, на кожную дитину застосовуватиметься податкова пільга в розмірі додаткових 600 євро, а державні службовці Мадридської громади можуть отримати допомогу в розмірі до 1100 євро на народження, усиновлення або постійне чи тимчасове утримання дитини.

Стратегія також передбачає: функціонування центрів допоміжної репродукції (заходи щодо покращення ранньої діагностики проблем безпліддя та вчасного початку лікування); спрощення та розширення критеріїв доступу до

³³ Ley 40/2003, de 18 de noviembre, de Protección a las Familias Numerosas. URL: <https://www.global-regulation.com/translation/spain/1449764/law-40-2003%252c-18-november%252c-protection-of-large-families.html>

³⁴ Spain: Royal Decree-Law 6/2019 of 1 March. URL: <https://www.roedl.com/insights/spain-royal-decree-law-6-2019>

³⁵ Strategy for the protection of maternity and paternity and the promotion of birth rates and conciliation 2022-2026. URL: <https://www.comunidad.madrid/en/gobierno/participacion/estrategia-proteccion-maternidad-paternidad-fomento-natalidad-conciliacion-2022-2026>

методів допоміжної репродукції; скорочення списків очікування в консультаціях із допоміжної репродукції та встановлення гарантій щодо вільного вибору лікарні для проведення лікування; запровадження Мадридського банку ооцитів і наповнення Банку ембріонів Спільноти Мадрида (гарантія безстрокового зберігання ембріонів); заходи щодо полегшення доступу до житла; пільги для багатодітних сімей тощо.

Литва. Статистика чисельності населення показує, що у 2002 році Литва зайняла друге місце у світі за швидкістю скорочення населення. За даними ООН, до кінця XXI століття в державі мешкатиме приблизно 1,5 мільйона жителів. Така тенденція триває. За даними Департаменту статистики Литви, у 2021 році чисельність населення скоротилася на 15,8 тисяч, загальна чисельність впала нижче 2,8 млн осіб – до 2,795 млн, смертність зросла на 10 %, а народжуваність впала на 2,1 %³⁶.

Республіка Литва проводить збалансовану політику підтримки сім'ї, яка впливає й на народжуваність. У Резолюції Сейму «Про затвердження Стратегії демографічної, міграційної та інтеграційної політики на 2018–2030 роки»³⁷ ідеться про те, що «населення є суттєвим фактором існування держави, тому демографічна політика є важливою складовою системи державного управління».

Питання державних соціальних гарантій під час вагітності, пологів та виховання дітей визначено в низці нормативно-правових актів Литви, зокрема: у Законі «Про соціальне страхування на випадок хвороби та материнства»; Законі «Про зміцнення сім'ї»³⁸; постановах Уряду «Про затвердження Програми перспективного зміцнення сім'ї на 2020–2028 роки»³⁹, «Про затвердження базового пакету послуг для сім'ї»⁴⁰.

Для сприяння народжуваності державні політики обрали не так часто застосовуваний в інших державах-членах ЄС метод – надання матерям тривалої відпустки по догляду за дитиною, яка може бути оплачена до двох років⁴¹. Так, відповідно до статей 132–134 КЗпП⁴² та Розділу III Закону «Про соціальне страхування на випадок хвороби та материнства»⁴³ жінкам надається відпустка у

³⁶ Аудроне Тяляшене. Настанет ли в Литве демографическая зима? URL: <https://www.kurier.lt/nastanet-li-v-litve-demograficheskaya-zima/>; Лажнік В. Й. Сучасна демографічна ситуація в Литовській Республіці. URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2017/05/26/>; Департамент статистики: населення Литви вже менше 2,8 млн. URL: <https://madeinvilnius.lt/uk/naujienos/gyvenimas/statistikos-departamentas-lietuvoje-gyventoju-jau-yra-maziau-nei-28-mln/>

³⁷ NUTARIMAS DĖL DEMOGRAFIJOS, MIGRACIJOS IR INTEGRACIJOS POLITIKOS 2018–2030 METŲ STRATEGIJOS PATVIRTINIMO. 2018 m. rugsėjo 20 d. Nr. XIII-1484. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/fbb35e02c21811e883c7a8f929bfc500>

³⁸ LIETUVOS RESPUBLIKOS. ŠEIMOS STIPRINIMO ĮSTATYMAS. 2017 m. spalio 19 d. Nr. XIII-700. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/71039aa2b98511e7967a9645b537eb05/asr>

³⁹ LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ. NUTARIMAS. DĖL ILGALAIKĖS ŠEIMOS STIPRINIMO 2020–2028 METŲ PROGRAMOS PATVIRTINIMO. 2020 m. birželio 22 d. Nr. 703 Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/8043cbf0b9d911e9a12d0dada3ca61b?jfwid=-64pwbmv5t>

⁴⁰ LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ. NUTARIMAS DĖL BAZINIO PASLAUGŲ ŠEIMAI PAKETO PATVIRTINIMO. 2019 m. birželio 19 d. Nr. 618 Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/901a2bf698ce11e9aab6d8dd69c6da66?jfwid=-64pwbmv5t>

⁴¹ Lietuvos mamos atostogauja per ilgai? URL: <https://www.lpsk.lt/2015/01/21/lietuvos-mamos-atostogauja-per-ilgai/>

⁴² LIETUVOS RESPUBLIKOS. DARBO KODEKSO PATVIRTINIMO, ĮSIGALIOJIMO IR ĮGYVENDINIMO ĮSTATYMAS. 2016 m. rugsėjo 14 d. Nr. XII-2603. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10c6bfd07bd511e6a0f68fd135e6f40c/asr>

⁴³ Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.116582>

зв'язку з вагітністю та пологами – 70 календарних днів до пологів і 56 календарних днів після пологів (у разі ускладнених пологів або народження двох і більше дітей – 70 календарних днів). Ця відпустка обчислюється сумарно й надається незалежно від кількості днів, фактично використаних до пологів. Якщо працівниця не йде у відпустку по вагітності та пологах, роботодавець зобов'язаний надати 14-денну частину відпустки безпосередньо після пологів, незалежно від бажання працівниці. За час зазначеної відпустки виплачується допомога. За вибором сім'ї, відпустка для догляду за дитиною надається матері (усиновительці), батькові (усиновителю), бабусі, дідусеві або іншим родичам, які фактично виховують дитину, а також особі, призначеній опікуном дитини до досягнення дитиною 3 років. Цю відпустку можна взяти повністю або частинами.

Обов'язковими є грошові державні виплати в таких розмірах⁴⁴: одноразова допомога по вагітності в розмірі 6,43 базової соціальної виплати (із 1 січня 2023 року – 315,07 євро) призначається жінці, яка відповідно до Закону «Про соціальне страхування на випадок хвороби та материнства» не має права на отримання допомоги по вагітності та пологах за 70 календарних днів до передбачуваної дати пологів жінки; одноразова допомога на кожну народжену дитину в розмірі 11 основних соціальних виплат (із 1 січня 2023 року – 539 євро); щомісячна допомога на кожну дитину від дня народження до досягнення 18 років (до 23 років, якщо особа навчається за загальноосвітньою програмою) у розмірі 1,75 базової соціальної допомоги (80,5 євро, із 1 січня 2023 року – 85,75 євро).

Вагітній безробітній жінці, яка відповідно до Закону «Про соціальне страхування на випадок хвороби та материнства» не має права на отримання допомоги по вагітності та пологах, надається одноразова допомога в розмірі 6,43 базової соціальної допомоги (із 1 січня 2023 року – 315,07 євро) за 70 календарних днів.

Також додатково виплачується допомога на дітей у розмірі 1,03 базової соціальної виплати (із 1 січня 2023 року – 50,47 євро): на дітей від народження і до досягнення 18 років (до 23 років, якщо особа здобуває освіту за загальноосвітньою програмою), якщо в сім'ї виховується одна або двоє дітей і середньомісячний дохід такої сім'ї на одну особу не перевищує 2 суми державного підтримуваного доходу (із 1 січня 2023 року – 314 євро); дітям від народження до 18 років (до 23 років, якщо особа здобуває освіту за загальноосвітньою програмою), якщо в сім'ї виховується троє і більше дітей (незалежно від доходу сім'ї); дітям-інвалідам від народження до 18 років (до 23 років, якщо особа здобуває освіту за загальноосвітнім навчальним планом) незалежно від доходу сім'ї.

Окрім того, один із батьків дитини (або одинак / одиначка), що виховує дитину, має право на щомісячну допомогу в розмірі 6 основних соціальних виплат (із 1 січня 2023 року – 294 євро) протягом періоду навчання та протягом 12 місяців після завершення навчання, якщо: особа навчається за формальною програмою професійної підготовки або є студентом денної форми навчання у

⁴⁴ Допомоги на дітей (виплати вагітним, батькам, які виховують дітей) / Міністерство соціального забезпечення та праці Литовської Республіки. URL: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/seima-ir-vaikai/socialine-parama-seimoms-ir-vaikams/ismokos-vaikams-ismokos-kudikio-besilaukiancioms-moterims-vaikus-auginantiems-tevams>

вищому навчальному закладі або є студентом докторантури чи ординатури (включаючи період академічної відпустки через вагітність); особа не має права на допомогу по догляду за дитиною відповідно до Закону «Про соціальне страхування на випадок хвороби та материнства». Ця допомога виплачується в період догляду за дитиною від дня народження дитини до досягнення нею дворічного віку.

Держава також підтримує багатодітні сім'ї. Зокрема, при одночасному народженні двох дітей щомісячна допомога становить 4 базові соціальні виплати (із 1 січня 2023 року – 196 євро). Така допомога виплачується з моменту народження дітей до досягнення ними дворічного віку.

Північна Македонія. Північна Македонія – одна з небагатьох країн Європейського регіону, яка ще в 2015 році прийняла Стратегію демографічної політики на 2015–2024 роки (далі – Стратегія)⁴⁵. Стратегія є основним документом, що визначає пріоритетні сфери та керівні принципи для покращення існуючих демографічних тенденцій шляхом впровадження довгострокової політики та напрямів, які прямо та опосередковано впливають на демографічний розвиток у державі.

У документі зазначається, що сучасні демографічні тенденції, з якими стикається держава, проявляються у зменшенні народжуваності та природного приросту населення, збільшенні еміграції за кордон, а також посиленні процесу демографічного старіння, що призводить до збільшення частки людей похилого віку в загальній чисельності населення. Крім того, Північна Македонія стикається з помітною регіональною нерівномірністю зростання населення, а також значними відмінностями між міськими та сільськими районами.

Стратегією визначені напрями державної політики щодо покращення демографічних тенденцій, зокрема: сімейна політика; міграційна політика; політика активного старіння та солідарності поколінь. Відповідно до пункту 3.1.1. Стратегії пріоритетами розвитку сімейної політики є матеріальна та нематеріальна допомога, підтримка сімей, що включає: покращення можливостей отримання вигідних кредитів для молодих сімейних пар; покращення існуючої та будівництво нової інфраструктури для сімей з уразливих груп у сільській місцевості та приміській частині міст; підтримка поточних і започаткування нових заходів щодо покращення умов проживання в індивідуальних житлових будинках; моніторинг показників бідності сімей та просування існуючих програмних заходів; підтримка поточних і започаткування нових заходів для забезпечення умов рівного та якісного доступу до освіти, її отримання та завершення; визначення та створення умов для підтримки інвестицій та зайнятості в сільській місцевості; запровадження й розвиток нових послуг соціального захисту на місцевому рівні; постійне вдосконалення системи догляду та виховання дітей дошкільного віку.

Визначені у Стратегії напрями реалізуються насамперед через законодавчі приписи. Так, система та організація захисту дітей регламентується Законом

⁴⁵ СТРАТЕГИЈА ЗА ДЕМОГРАФСКИ ПОЛИТИКИ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 2015–2024 ГОДИНА. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/9.5.pdf>

«Про охорону дитинства»⁴⁶, у статті 6 якого встановлені види гарантій на охорону дітей, що забезпечуються державою: допомога на дітей (надається дітям віком до 18 років у порядку, визначеному статтями 21–31); спеціальна надбавка (встановлюється дитині-інваліду до досягнення 26 років у порядку, визначеному статтями 32–35); одноразова грошова допомога на новонародженого (надається сім'ї на першу та другу новонароджену дитину в порядку, визначеному статтями 36–37, і становить на першого новонародженого – 5000 македонських денарів (460 євро), на другого новонародженого – 20000 македонських денарів (1842 євро); батьківська допомога на дитину (призначається матері на третю новонароджену дитину в порядку, визначеному статтями 38–39, і становить 8048 македонських денарів (741 євро) щомісячно протягом десяти років); допомога на навчання (надається для часткового покриття витрат на освіту в порядку, визначеному статтями 39-б–39-з, і становить 700 македонських денарів (65 євро) на місяць – для учня початкової освіти, та 1000 македонських денарів (92 євро) на місяць – для учня середньої освіти протягом навчального року.

Також передбачено право на доплату в період навчання для особи, яка досягла 18 років, якщо особа до досягнення 18 років мала статус дитини, позбавленої батьків та батьківського піклування, є учнем старшої школи (відповідно до статей 39-і–39-с допомога становить 1600 македонських денарів (147 євро) на місяць, якщо особа користується гарантованою мінімальною допомогою, або 5600 македонських денарів (516 євро) на місяць, якщо особа не користується гарантованою мінімальною допомогою і не має доходів і майна, за рахунок яких вона могла б себе утримувати). Держава також покриває витрати на догляд і виховання, відпочинок і оздоровлення дитини в комунальному дитячому закладі, якщо матеріальне становище її сім'ї погіршилося внаслідок стихійного лиха (пожежі, повені, землетрусу тощо). Розміри допомоги корегуються відповідно до прожиткового мінімуму за попередній рік, оприлюдненого Державною службою статистики в січні кожного наступного року.

Польща. Із 1998 року в Польщі стабільно реєструється зниження рівня народжуваності, а з 2018 року – негативний природний приріст населення. У 2022 році кількість жителів скоротилася на 141000 осіб і складає 37,8 млн⁴⁷.

У листопаді 2022 року Урядом Польщі прийнято Демографічну стратегію 2040⁴⁸, яка є першим комплексним документом у сфері демографії. Уряд визначив 10 сфер-бар'єрів, що впливають на рішення мати чи не мати дітей, і запропонував 12 напрямів для їх подолання. Зокрема: фінансовий захист польських сімей (у тому числі, через програми «Родина 500 +», «Rodzinny Kapitał Opięknieniu»); популяризація культури, що сприяє сімейному життю; розвиток ринку праці (гарантії гнучкої роботи для вагітних і батьків дітей до чотирьох років); охорона здоров'я, що сприяє родині й догляду за дітьми; підвищення

⁴⁶ ЗАКОН ЗА ЗАШТИТА НА ДЕЦАТА (Консолидиран текст) № 236/22 / Офіційний сайт Міністерства праці та соціальної політики Північної Македонії (mtsp.gov.mk). URL: <https://www.mtsp.gov.mk/zakoni.nsp>

⁴⁷ Народжуваність у Польщі досягла найнижчого рівня з часів Другої світової війни. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2013479-narodzhuvanist-u-polschi-dosyagla-naynizhchogo-rivnya-z-chasiv-drugoyi-svitovoyi-viyni>

⁴⁸ Strategia Demograficzna 2040. URL: <https://www.gov.pl/web/demografia/strategia#:~:text>

якості та організації освіти; підтримка житлових потреб сімей (квартира без власного внеску, ваучер на житло тощо).

Загалом зниження негативних демографічних тенденцій та активна політика підтримки сім'ї є пріоритетами державної політики протягом останнього десятиліття. Базові норми законодавчого регулювання державних соціальних гарантій та преференцій у зв'язку із вагітністю, пологами та вихованням дітей викладені в Кодексі про працю та низці законів: «Про грошові виплати соціального страхування у зв'язку з хворобою та материнством», «Про сімейні допомоги», «Про підтримку сім'ї та прийомну сім'ю», «Про картку багатодітної сім'ї», «Про державну допомогу на виховання дітей», «Про сімейний капітал», «Про внесення змін до Закону «Про податок з доходів фізичних осіб», «Про податок на прибуток підприємств», які втілюються через соціальні програми Уряду.

Наприклад, відповідно до статті 180 Кодексу про працю працівниці, яка народила дитину (незалежно від виду трудового договору, на підставі якого вона працює), надається обов'язкова відпустка. Тривалість відпустки у зв'язку із вагітністю та пологами залежала від кількості дітей, народжених під час одних пологів, і до 2023 року становила: 20 тижнів – у разі народження однієї дитини; 31 тиждень – у разі народження двох дітей; 33 тижні – у разі народження трьох дітей; 35 тижнів – у разі народження чотирьох дітей; 37 тижнів – у разі народження п'яти і більше дітей. Змінами, внесеними в 2023 році, зокрема: продовжено відпустку по догляду за дитиною до 41 тижня, а у випадку народження більше однієї дитини – до 43 тижнів; передбачені додаткові вихідні дні для батьків дітей з інвалідністю або невиліковними захворюваннями; встановлені позачергові відпустки для батьків. Своєю чергою, батьки дитини, які мають довідку зразка «На все життя», відповідно до положень Закону «Про підтримку вагітних жінок та сімей» можуть подати заяву на подовжену відпустку по догляду за дитиною, якщо дитина має: тяжку та незворотну інвалідність (65 тижнів); має невиліковну, загрозливу для життя хворобу (67 тижнів). В обох випадках такий діагноз має бути встановлений у результаті вади, що виникла під час внутрішньоутробного періоду розвитку дитини або під час пологів⁴⁹.

На підставі положень Закону «Про державну допомогу на виховання дітей»⁵⁰ діє урядова соціальна програма «Родина 500+», запроваджена у 2016 році. Відповідно до зазначеної програми передбачено виплату в розмірі 500 злотих на місяць за другу й наступну дитину, із 2019 року така щомісячна виплата поширилася і на першу дитину. Програма доступна всім дітям до 18 років. Дохідний критерій при розгляді заяви не враховується.

Із 2022 року відповідно до Закону «Про сімейний капітал»⁵¹ діє урядова соціальна програма «Rodzinny Kapitał Opiekuńczy». Право на отримання

⁴⁹ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy. URL: <https://poland-consult.com/wp-content/uploads/2022/07/kodeks-pracy-2023.pdf>; Ustawa z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin «Za życiem». URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/ustawa-o-wsparciu-kobiet-w-ciazy-i-rodzin-za-zyciem>; Відпустка по догляду за дитиною та допомога по вагітності та пологах у 2023 році – посібник роботодавця. URL: <https://poradydlafirm.pracuj.pl/urlop-rodzicielski-najnowsze-zmiany/>

⁵⁰ Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/pomoc-panstwa-w-wychowywaniu-dzieci-18282250>

⁵¹ Ustawa z dnia 17 listopada 2021 r. o rodzinnym kapitale opiekuńczym. URL: https://orka.sejm.gov.pl/proc9.nsf/ustawy/1509_u.htm

сімейного (родинного) капіталу загальною сумою 12000 злотих при народженні другої та кожної наступної дитини мають батьки дітей віком від 12 до 35 місяців. На їх вибір пропонуються два варіанти отримання капіталу: 500 злотих кожного місяця протягом двох років; 1000 злотих кожного місяця протягом 12 місяців. Допомога не залежить від доходу родини.

Законодавством передбачені й інші види фінансової допомоги: при народженні дитини – допомога призначається одноразово і становить 1000 злотих за кожну народжену дитину; щомісячне співфінансування перебування в яслах, дитячому садочку – у розмірі 400 злотих (надходить від держави безпосередньо до установи); одиноке виховання дитини – у розмірі 193 злотих на місяць на одну дитину, але не більше 386 злотих на всіх дітей (допомога призначається у випадках, коли особа, яка виховує дитину сама, не отримує аліменти у зв'язку з: невідомим батьком, смертю другого із батьків або коли в позові про стягнення аліментів відмовлено); карта багатодітної родини – система знижок для сімей 3+; підтримка в погашенні іпотеки після народження другої, третьої та більше дітей.

Багатодітні сім'ї звільнені від прибуткового податку. Нульовий ПДФО отримують батьки (опікуни), які мають не менше чотирьох дітей. Це стосується всіх платників податків, які мають законну опіку над дітьми, і водночас їхній річний дохід не перевищує 85528 злотих. У разі спільного оподаткування подружжя сума становить 231056 злотих⁵².

Однак не всі законодавчі новації, метою яких є збільшення народжуваності в державі, отримують підтримку польського та європейського суспільств. Так, 22 жовтня 2020 року Конституційний Трибунал Республіки Польща виніс рішення про обмеження переліку випадків, за якими дозволяється проведення абортів⁵³. У Рішенні заявлено, що положення пункту 2 статті 4а Розділу 1 Закону від 7 січня 1993 року «Про планування сім'ї, охорону людського плоду та умови допустимості переривання вагітності»⁵⁴, відповідно до якого дозволено переривання вагітності, якщо пренатальні тести або інші медичні дані вказують на високу ймовірність серйозних і незворотних порушень плода або невиліковної хвороби, не відповідає статті 38 Конституції Республіки Польща. Аборт можливий лише в разі згвалтування або інцесту, або за умови небезпеки для життя чи здоров'я матері.

Південна Корея. У 2019 році загальний коефіцієнт народжуваності у країні досяг рівня 0,92, що є найнижчим показником серед держав-членів Організації економічного співробітництва та розвитку. Південна Корея є єдиною державою у світі, в якій показник рівня фертильності нижче одиниці.

⁵² Для молодих батьків. Як сім'ї з України отримати фінансову допомогу при народженні дитини в Польщі. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/finansova-dopomoga-pri-narodzhenni-ditini-u-polskchi-yak-ukrajincyam-otrimati-viplati-pri-narodzhenni-50333838.html#:~:text=International Day of Families. Overview of actions for families in Poland. Ministry of Family and Social Policy Republic of Poland. URL: https://www.gov.pl/web/family/international-day-of-families-overview-of-actions-for-families-in-poland>

⁵³ WYROK TRYBUNAŁU KONSTYTUCYJNEGO z dnia 22 października 2020 r. sygn. akt K 1/20. URL: https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/wyrok-trybunalu-konstytucyjnego-sygn-akt-k-1-20-19075113?_gl=1*1v38mmo*_ga*MTM3NDAxNjQ2LjE2OTY1MDQxMDY.*_ga_TRNTF04CYF*MTY5NjgzNDUyMi4yLjEuMTY5NjgzNDUyMy4wLjAuMA

⁵⁴ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19930170078>

Починаючи з 2005 року, Урядом реалізується багатовекторна політика, спрямована на подолання кризи народжуваності. Прийнято рамковий Закон «Про низьку народжуваність та старіння суспільства» (2005 року)⁵⁵ (далі – Закон) і затверджено «Базовий план низьких рівнів народжуваності і старіння суспільства». Основною метою Закону є реалізація балансу та якісне покращення складу населення в контексті сталого розвитку, надання громадянам можливості жити здоровим і стабільним життям на пенсії (стаття 2).

Оскільки чисельність населення продовжує зменшуватися, політика соціального забезпечення щодо вагітності, догляду за дітьми та пологів поступово посилюється. Здебільшого батьківські виплати, допомога на дітей, допомога по догляду за дитиною є ваучерами, які безпосередньо фінансуються Урядом у межах «Національного ваучерного проекту»⁵⁶. Із 2008 року діє система медичної допомоги по вагітності та пологах (Національна картка щастя). Сума підтримки відповідно до цієї системи становить 1 млн вон (приблизно 740 доларів США) на кожну вагітність та 1,4 млн вон (приблизно 1035 доларів США) на багатоплідну вагітність. Ваучери «Національна картка щастя» надаються для оплати лікування вагітних жінок у зв'язку з пологами, лікування немовлят і дітей віком до 1 року, придбання призначених ліків і лікувальних матеріалів у медичних закладах.

Законодавством регулюються питання призначення та виплати допомоги на дітей, зокрема така виплата надається в розмірі 100000 вон на місяць дітям із моменту народження до відповідного віку з метою посилення прав і покращення добробуту дітей, зменшення фінансового тягаря для сім'ї. Виплата цієї допомоги розпочалась у вересні 2018 року для дітей віком до 5 років і поступово розширилася, охопивши у 2019 році всіх дітей віком до 6 років, а з 2022 року – дітей віком до 7 років, надалі вік збільшуватиметься⁵⁷.

Система допологової та післяпологової відпусток діє відповідно до статті 74 Закону «Про норми праці»⁵⁸. Так, роботодавці повинні надавати вагітним жінкам 90 днів допологової та післяпологової відпустки. Вагітні працівниці мають право використовувати допологову відпустку частинами. У період відпустки у зв'язку із вагітністю та пологами виплачується 100 % заробітної плати.

У 2021 році президентським комітетом з питань старіння суспільства та демографічної політики презентовано чергову низку заходів у межах оновленого Базового плану низьких рівнів народжуваності і старіння суспільства, якими передбачалося збільшення фінансових виплат на утримання новонароджених та неповнолітніх дітей у період 2021–2025 рр. Ці заходи відповідають плану витрат, скерованих на подолання низької народжуваності, і становлять 196 трлн вон до

⁵⁵ 저출산·고령사회기본법. URL: <https://www.law.go.kr>

⁵⁶ 임신부의 임신·출산 관련 진료, 1세 미만의 영유아의 진료 및 처방된 약제·치료재료 구입에 대한 비용을 요양기관에서 결제할 수 있도록 건강보험에서 국민행복카드 바우처로 지급. URL: https://www.mogef.go.kr/cs/opf/cs_opf_f911.do

⁵⁷ 4월부터, 만 7세 아동도 아동수당 받아요!. URL: https://www.mohw.go.kr/react/al/sal0301vw.jsp?PAR_MENU_ID=04&MENU_ID=0403&CONT_SEQ=371184&page=1

⁵⁸ 근로기준법. URL: <https://www.law.go.kr>

2025 року⁵⁹. Окремі ініціативи частково реалізовані протягом 2021–2023 років, зокрема допомога на дітей у розмірі 100000 вон на місяць виплачується всім дітям до 8 років⁶⁰.

На рівні округів започатковано низку регіональних проектів, спрямованих на створення сприятливих умов для сімей шляхом надання їм економічних переваг, із метою підвищення рівня народжуваності. Так, у межах програми «Щастя мами і тата», що діє в Сеулі, майбутні батьки або особи, що вже ними стали, мають можливість скористатися комплексом послуг із догляду за дитиною, отримати необхідні засоби гігієни та харчування, психологічну й освітню допомогу тощо. Крім того, у рамках зазначеної програми столичний уряд Сеула запустив застосунок «Універсальний ключ», в якому акумулюється інформація щодо пологів, а також щодо народженої дитини⁶¹.

Словаччина. У 2021 році у Словаччині проведено перепис населення. У цілому населення залишилося майже на тій самій позначці, що й десять років тому – майже 5,5 млн осіб, проте вікова піраміда має чітко виражений регресивний нахил, що свідчить про старіння населення⁶².

У 2022 році при Міністерстві праці, соціальної політики та сім'ї Словацької Республіки створено Раду з питань сім'ї та демографічного розвитку, яка є постійним дорадчим органом у сфері захисту й підтримки сімей та демографічного розвитку. Її місія полягає в підтримці інтеграції та синергії відповідних державних, професійних і соціальних інституцій, що діють у сфері сімейної політики, формування ефективних рішень для досягнення позитивної динаміки у цій сфері, сприятливого демографічного розвитку та пом'якшення процесу старіння населення держави. Статут зазначеної Ради затверджено постановою Уряду Словацької Республіки № 358 від 26 травня 2022 року⁶³.

Відповідно до положень Трудового кодексу⁶⁴ в державі зберігається одна з найдовших по строку відпусток по вагітності та пологах серед країн європейського регіону, за якою слідує оплачувана відпустка по догляду за дитиною, а саме: для всіх жінок – 34 тижні, для самотніх жінок – 37 тижнів, а для жінок, які народили двох і більше дітей одночасно – 43 тижні (§ 166.). Відпустка може бути продовжена, за бажанням батьків, до досягнення дитиною 3-річного віку.

Право на різні види батьківської допомоги визначено відповідними законодавчими актами, а їх розміри не завжди є фіксованими та можуть коригуватися від 1 вересня кожного календарного року постановами Уряду.

⁵⁹ 제4차_저출산·고령화사회기본계획(2021~2025). URL: https://www.mohw.go.kr/react/gm/sgm0704vw.jsp?PAR_MENU_ID=13&MENU_ID=13040801&page=1&CONT_SEQ=358262&PAR_CONT_SEQ=356080

⁶⁰ ‘월 100’ 부모급여 차곡차곡...자녀에 9000만원 ‘증여 꿈’. URL: <https://www.donga.com/news/Economy/article/all/20230903/120990651/1>

⁶¹ 지역사회복지소식 복지지역사회복지지역사회복지소식. URL: <https://news.seoul.go.kr/welfare/archives/555122>

⁶² Що показав перепис у Словаччині? URL: <https://zakarpattya.net.ua/Blogs/229060-ShCHO-pokazav-perepys-u-Slovachchyni>

⁶³ Rada vlády Slovenskej republiky pre rodinu a demografický vývoj. URL: <https://www.mpsvr.sk/sk/ministerstvo/rada-vlady-slovenskej-republiky-rodinu-demograficky-vyvoj/>

⁶⁴ Закон від 2 липня 2001 року Трудовой кодекс. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/311_2001.pdf/b7a1f059-75bf-43fc-8a58-50500b58028e

Так, допомога при народженні дитини є державною соціальною виплатою і надається на підставі Закону «Про допомогу при народженні дитини та допомогу при народженні кількох дітей одночасно та про внесення змін до деяких законів»⁶⁵. Відповідно до § 4 цього Закону розмір допомоги при народженні дитини становить: 829,86 євро (якщо це дитина від першого до четвертого народження); 151,37 євро (якщо це дитина від п'ятого й наступного народження). Якщо кілька дітей народилися одночасно, розмір допомоги при народженні дитини збільшується на 75,69 євро за кожную дитину. Законом встановлено розмір допомоги на кількох дітей, народжених одночасно, який становить 110,36 євро. Право на допомогу при народженні дитини припиняється через 12 місяців після народження дитини, а право на допомогу на кількох дітей, народжених одночасно, закінчується через 6 місяців.

Законом «Про батьківську допомогу та про внесення змін до деяких законів»⁶⁶ визначається батьківська допомога – державна соціальна допомога, яку держава виплачує уповноваженій особі для забезпечення належного догляду за дитиною. Розмір батьківської допомоги становить: 345,20 євро на місяць; 473,30 євро на місяць (якщо особа, яка має право на отримання батьківської допомоги, отримувала допомогу по вагітності та пологах або подібну допомогу по вагітності та пологах у державі-члені до того, як набула права на батьківську допомогу). У разі здійснення уповноваженою особою належного догляду за двома або більше дітьми, народженими одночасно, розмір батьківської допомоги збільшується на 25 % за кожную дитину, народжену одночасно.

Додаткова допомога на виховання та утримання дітей може виплачуватися, зокрема, відповідно до законів: «Про допомогу на дітей та про внесення змін до Закону № 461/2003 зб. по соціальному страхуванню»⁶⁷ (у розмірі 60 євро щомісячно уповноваженій особі для часткової оплати шкільних потреб дитини); «Про допомогу по догляді за дитиною та про внесення змін до деяких законів»⁶⁸ (як правило, для оплати перебування у дитячих закладах щомісячно в розмірі максимально 280 євро); «Про фінансування вільного часу дітей та про внесення змін до деяких законів»⁶⁹ (у розмірі 60 євро щомісячно на дозвілля дітей).

Фінляндія. Незважаючи на те, що у Фінляндії широко обговорюється питання зниження народжуваності, законодавчих механізмів, спрямованих виключно на вирішення цієї проблеми, не напрацьовано. Водночас становище сімей покращилося завдяки заходам соціального реформування.

На державному рівні основними заходами щодо підтримки сімей із дітьми є: виплата допомоги на дитину, оплачувана відпустка по догляді за дитиною, житлові послуги, дошкільна освіта й догляд за дітьми дошкільного віку.

⁶⁵ Zákon № 383 z 23. októbra 2013 o príspevku pri narodení dieťaťa a príspevku na viac súčasne narodených detí a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2013/383/>

⁶⁶ Zákon № 571 z 2. decembra 2009 o rodičovskom príspevku a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2009/571/>

⁶⁷ Zákon № 600 zo 6. novembra 2003 o prídavku na dieťa a o zmene a doplnení zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení. URL: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2003/600/vyhlasene_znenie.html

⁶⁸ Zákon № 561 z 25. novembra 2008 o príspevku na starostlivosť o dieťa a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-561>

⁶⁹ Zákon № 232 z 29. júna 2022 o financovaní voľného času dieťaťa a o zmene a doplnení niektorých zákonov. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2022-232>

Законом «Про допомогу на дітей» (796/1992)⁷⁰ регулюються питання призначення та виплати допомоги на дітей. Зокрема, Законом передбачена виплата компенсації щодо витрат на народження дитини. Розмір допомоги збільшується зі збільшенням кількості дітей. Допомога надається Управлінням соціального страхування Фінляндії (Kela) на кожну дитину до досягнення нею 17 років. Допомога становить 94,88 євро за кожний календарний місяць. Допомога на кожну наступну дитину становить: на другу дитину – 104,84 євро, на третю дитину – 133,79 євро, на четверту дитину – 163,24 євро та 182,69 євро – на кожну наступну дитину.

Батьківська допомога по вагітності та по догляду за дитиною встановлюється відповідно до Закону «Про медичне страхування» (1224/2004)⁷¹.

У 2022 році проведено реформу системи відпусток по догляду за дитиною. Основною метою реформи є рівномірне розподілення права на відпустку за сімейними обставинами та обов'язків по догляду за дитиною між батьками, посилення недискримінації та рівності у трудових відносинах. Таким чином, збільшено кількість днів оплачуваної відпустки по догляду за дитиною та запроваджено більш гнучкий порядок оформлення відпустки. Загальна тривалість відпустки по догляду за дитиною становить 320 робочих днів (близько 14 місяців). Право працівника на відпустку по догляду за дитиною закріплено в Законі «Про трудові договори» (55/2001)⁷².

Відповідно до положень Закону «Про дошкільну освіту та догляд»⁷³ (540/2018) діти дошкільного віку мають право на ранню освіту та догляд, організований муніципалітетами. Це означає, що діти повинні мати доступ до державного дитячого садка незалежно від зайнятості чи доходу їхніх батьків. Плата, яку вносять батьки за надання послуг із дошкільної освіти та догляду, визначається на основі розміру та доходу сім'ї та кількості годин, упродовж яких дитина перебуває в дошкільному закладі. Максимальна плата за одну дитину становить 295 євро на місяць.

Відмітимо, що на місцевому рівні окремі муніципалітети Фінляндії пропонують своїм жителям одноразову виплату за кожну народжену дитину. Згідно з опитуванням, проведеним у 2022 році, одноразова виплата готівкою була доступна в 58 із 295 муніципалітетів Фінляндії (за винятком Аландських островів). Сума виплати коливалася від 500 євро до 10 тис. євро. Муніципалітети, які пропонували цей тип платежу, зазвичай були невеликими, із населенням 2000–2500 осіб.

Франція. Франція є одним із лідерів по чисельності населення в Європі. Останніми роками фіксувалося зростання населення на 0,3 %⁷⁴. Проте наразі ситуація зазнала певних змін. Статистичні дані свідчать, що після невеликого зростання населення протягом 2021 року, у наступні роки кількість народжених на рік у Франції падає, досягаючи історично низького рівня.

Із метою покращення показників народжуваності державою здійснюється сімейна політика, основними цілями якої є: сприяння відновленню поколінь

⁷⁰ Lapsilisälaki. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1992/19920796>

⁷¹ Sairausvakuutuslaki. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20041224>

⁷² Työsopimuslaki 26.1.2001/55. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010055>

⁷³ Perusopetuslaki. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>

⁷⁴ Bilan démographique 2021. URL: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6024136>

через політику підтримки народжуваності; підтримка рівня життя сімей, незважаючи на витрати, пов'язані з народженням і вихованням дітей; сприяння зв'язку між сімейним життям і професійним життям (забезпечення права батьків маленьких дітей на працю)⁷⁵ тощо.

Право на соціальне забезпечення сімей встановлюється й регламентується, зокрема, Кодексом соціального страхування⁷⁶, Законом «Про соціальне страхування на 2023 рік»⁷⁷ тощо.

Відповідно до Кодексу соціального страхування громадяни Франції або нерезиденти, які проживають у Франції і відповідальні за одну дитину або більше дітей, отримують виплати для дітей. Встановлено, що соціальне страхування загальної системи забезпечує виплату грошової допомоги, пов'язаної з ризиками або витратами щодо материнства та батьківства, та компенсації за відпустку для батьків і відпустку по догляду за дитиною (статті L331, L333 Кодексу).

7 лютого 2022 року в умовах медичної та соціальної кризи прийнято новий Закон «Про захист дітей»⁷⁸, який став частиною національної стратегії захисту дітей. Законом визначено спектр соціальних і податкових виплат, які спрямовуються на підтримку дітей відповідно до сімейної політики (Caf). До таких виплат віднесено: сімейну допомогу по вагітності та пологах (складається із сімейних виплат, соціальних виплат із фондів сімейної допомоги і фондів місцевих органів влади (наприклад, фінансується перебування дитини в закладі дошкільної освіти), а також витрат на оздоровлення, пов'язаних із материнством); податкову допомогу (зменшення оподаткування для батьків); допомогу дітям / підліткам (наприклад, шкільні стипендії); допомогу у сфері житлово-комунальних послуг тощо.

Розмір місячної бази для нарахування сімейної допомоги (BMAF) щороку переоцінюється на 1,6 % і наразі становить 445,93 євро. Відповідним чином збільшується й виплата по догляду за дитиною, що встановлена в розмірі 184,81 євро на місяць (допомога по догляду за дитиною Paje). Встановлені соціальні виплати діють до 01.04.2024 р. та в подальшому будуть проіндексовані⁷⁹.

У Франції діє диференційована система виплат CMG (різновиди допомог по догляду за дитиною). CMG надається для догляду за дитиною до досягнення нею 3 років, тобто допомога для часткового покриття витрат на нянь (від 191,41 євро до 506 євро) у разі звернення до установи чи компанії, які надають послуги догляду за дитиною, а також допомога для часткового покриття витрат по догляду за дітьми від 3 до 6 років (від 95,71 євро до 253 євро)⁸⁰.

⁷⁵ Qu'est-ce qu'une politique familiale? URL: <https://www.vie-publique.fr/fiches/262492-politique-familiale-definition>

⁷⁶ Code de la sécurité sociale URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006073189/LEGISCTA000006156077/

⁷⁷ LOI n° 2022-1616 du 23 décembre 2022 de financement de la sécurité sociale pour 2023 (1). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000046791754>

⁷⁸ LOI n° 2022-140 du 7 février 2022 relative à la protection des enfants (1). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000045133771>

⁷⁹ IV - Les prestations familiales. URL: https://www.cleiss.fr/docs/regimes/regime_france4.html

⁸⁰ Caisse nationale des allocations familiales 01.04.2023. URL: https://www.caf.fr/sites/default/files/medias/cnaf/Nous_connaitre/qui%20sommes%20nous/Textes%20de%20r%C3%A9f%C3%A9rence/Circulaires/2023/LR2023-015_Revalorisation_prestations_avril_2023.pdf

При народженні дитини надається допомога батькам у розмірі 1019,4 євро, а також оплачується відпустка по вагітності та пологах і батьківству. Кожна дитина отримує на додаток до сум, які виплачуються її батькам, суму в розмірі 184,62 євро на місяць до досягнення нею трирічного віку⁸¹.

Із листопада 2022 року на 50 % зросла допомога на підтримку сім'ї (ASF), призначена для батьків-одинаків, розмір якої збільшився до 184,81 євро на місяць.

Хорватія. Згідно з переписом 2021 року в Хорватії налічується 3871833 жителів. Порівняно з переписом 2011 року чисельність населення зменшилася на 413056 осіб або на 9,64 %⁸².

За наслідками перепису державою вжито низку заходів у демографічній сфері, у тому числі, спрямованих на підвищення народжуваності. Зокрема, у 2021 році парламентом прийнято Закон «Про систему стратегічного планування та управління розвитком Республіки Хорватія»⁸³, відповідно до якого однією зі стратегічних цілей держави є демографічне зростання. У розвиток положень згаданого Закону прийнято Національну стратегію розвитку Республіки Хорватія до 2030 року⁸⁴, згідно з якою держава здійснюватиме демографічну політику з метою підвищення рівня народжуваності, створення стимулюючого і привабливого соціального й економічного середовища для молодих людей та сімей. Пріоритетним напрямом демографічного зростання і покращення становища сім'ї, серед іншого, є збільшення коефіцієнту народжуваності дітей з 1,47 (станом на 2018 рік) до 1,80 (до 2030 року).

Закон «Про допомогу по вагітності та пологах та батьківську допомогу»⁸⁵ (далі – Закон), як зазначено у преамбулі, прийнято з метою «гармонізації сімейного життя і роботи». Законом встановлено такі види допомоги: матеріальна компенсація, матеріальна допомога та одноразова грошова допомога при народженні дитини, субсидії, відпустки (стаття 3). Одержувачами допомоги по вагітності та пологах і по догляду за дитиною є батьки дитини або прирівняні до них особи (усиновлювачі, опікуни, прийомні батьки, іноземці із затвердженим постійним або довгостроковим місцем проживання в Хорватії), які повинні бути застрахованими особами відповідно до загальнообов'язкового медичного страхування (стаття 8 Закону). Одноразова фінансова допомога в розмірі 309,01 євро виплачується Хорватським інститутом медичного страхування.

У Хорватії запроваджено певні заходи, направлені на підтримку сім'ї та народжуваності, серед них: соціальні програми будівництва житла; надання одноразової допомоги для новонароджених на придбання, наприклад, дитячого ліжка, візочка тощо; надання подарункового ваучера для соціально незахищених

⁸¹ LOI n° 2022-1616 du 23 décembre 2022 de financement de la sécurité sociale pour 2023 (1). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000046791754>

⁸² Objavljeni konačni rezultati Popisa 2021. URL.: <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270>

⁸³ Zakon o sustavu strateškog planiranja i upravljanja razvojem Republike Hrvatske. URL: <https://www.zakon.hr/z/975/Zakon-o-sustavu-strate%C5%A1kog-planiranja-i-upravljanja-razvojem-Republike-Hrvatske>

⁸⁴ Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. Godine. NN 13/2021 (11.2.2021.) URL: <https://www.zakon.hr/cms.htm?id=47317>

⁸⁵ Zakon o roditeljskim i roditeljskim potporama NN 152/22 na snazi od 01.01.2023. URL: https://www.zakon.hr/z/214/Zakon-o-roditeljskim-i-roditeljskim-potporama#google_vignette

батьків новонароджених; надання допомоги самозайнятим батькам; облаштування інфраструктури населених пунктів відповідно до потреб дітей та молоді тощо.

Окрім державної підтримки сімей, на рівні муніципалітетів вживаються заходи щодо виплати компенсації на новонароджену дитину з місцевих бюджетів.

Чехія. У Чехії відсутні конкретні законодавчі механізми, безпосередньо спрямовані на покращення демографічної ситуації в державі. Проте Уряд у рамках державної сімейної політики запроваджує заходи, які можуть опосередковано сприяти підвищенню народжуваності. Основною метою сімейної політики в Чехії є створення соціально сприятливого середовища для сімей.

У вересні 2017 року Уряд затвердив нову Концепцію сімейної політики⁸⁶, яка є ключовим стратегічним документом держави для розвитку сімей. Головними принципами сімейної політики відповідно до Концепції є благополуччя дитини та зміцнення сім'ї⁸⁷.

Підтримка сімей регулюється Законом «Про державну соціальну підтримку»⁸⁸, його положеннями передбачено чотири види виплат: допомога на дитину; житлова допомога; допомога при народженні дитини; батьківська допомога. Допомога на дитину виплачується, якщо кваліфікований дохід сім'ї не перевищує прожиткового мінімуму сім'ї. Прожитковий мінімум сім'ї залежить від віку та кількості членів сім'ї. Наприклад, для одинокого батька з дитиною віком до 6 років прожитковий мінімум визначено в розмірі 6950 чеських крон (приблизно 296 доларів США). Допомога на дитину виплачується щомісяця, її сума залежить від віку дитини та інших обставин сім'ї, варіюється від 830 до 1580 крон (стаття 1 розділу 18 Закону). Житлова допомога може бути призначена для тих осіб, які не в змозі покрити витрати на житло за рахунок власних доходів. Особи мають право на отримання житлової допомоги, якщо 30 % доходу сім'ї недостатньо для покриття витрат на житло (розділ 24 Закону).

Допомога у зв'язку з вагітності та пологами – це соціальна допомога, яка є одноразовою виплатою малозабезпеченій сім'ї на покриття витрат, пов'язаних із народженням дитини. Право на допомогу по вагітності та пологах прив'язане до встановленого граничного доходу сім'ї. Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається сім'ї лише двічі – для першої та другої народженої дитини. Розмір допомоги при народженні дитини становить 13000 крон для першої дитини та 10000 крон – для другої дитини (стаття 1 розділу 45 Закону).

Батьківська допомога може бути виплачена будь-якому із батьків, хто особисто піклується про дитину віком до чотирьох років. Загальна сума, яку можна виплатити протягом цих чотирьох років, становить 300000 чеських крон (розділ 30 Закону).

⁸⁶ Koncepce rodinné politiky. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Koncepce_rodinne_politiky.pdf/5d1efd93-3932-e2df-2da3-da30d5fa8253](https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/Koncepce_rodinne_politiky.pdf/5d1efd93-3932-e2df-2da3-da30d5fa8253)

⁸⁷ Rodinná politika. URL: <http://www.rodinyvkrajich.mpsv.cz/cs/rodinna-politika>

⁸⁸ Zákon o státní sociální podpoře. Zákon č. 117/1995 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-117>

Законом «Про медичне страхування»⁸⁹ передбачена можливість отримання грошової допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами. Право на цей вид допомоги мають жінки, які сплачують страхові внески на випадок хвороби. Грошова допомога у зв'язку з вагітністю та пологами замінює дохід матері безпосередньо перед пологами та в перші місяці після пологів (розділ 32 Закону).

Зауважимо, що відповідно до законодавства батьки взаємно не обмежуються у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами й по догляду за дитиною. Батькові може надаватися відпустка по догляду за дитиною одночасно з відпусткою матері, або вони можуть перебувати у відпустці по черзі⁹⁰.

Забезпечення високоякісними та доступними послугами по догляду за дітьми є пріоритетним завданням Уряду Чехії, тому Міністерство праці та соціальних питань зосереджує увагу, наприклад, на послугах по догляду за дитиною в дитячих закладах дошкільної освіти задля можливості реалізації права батьків дитини на працю.

Варто відмітити, що в контексті запровадження механізмів, спрямованих на покращення демографічної ситуації в Чехії, серед чеських фахівців популярною є думка щодо необхідності використання іноземних моделей, які мотивують молодь та спонукають сім'ї більше думати про другу і третю дитину, і таким чином сприяють підвищенню народжуваності⁹¹.

Японія. Населення Японії неухильно скорочується. За останні майже півстоліття річний показник народжуваності у країні скоротився приблизно вдвічі. Наразі коефіцієнт фертильності становить 1,3, що набагато нижче від рівня 2,1, необхідного для підтримки стабільного населення без імміграції. Станом на 1 січня 2023 року чисельність японського населення становила понад 122,42 млн людей. Це приблизно на 800 тисяч осіб менше, ніж у попередньому році, і є найбільшим падінням із моменту початку реєстрації даних у 1968 році⁹².

У січні 2023 року прем'єр-міністр Японії заявив, що держава опинилася «на межі можливості підтримувати соціальні функції», і запропонував спрямувати вектор державної політики, пріоритетом якої є діти, у бік вирішення демографічної кризи. Зокрема, у проекті бюджету Японії на 2023 рік із закладених загальних витрат у розмірі 863 млрд доларів США приблизно 36 млрд доларів США виділені на забезпечення діяльності урядового Агентства у справах дітей та сімей, яке функціонує з 1 квітня 2020 року. Окрім того, планується виділення коштів для збільшення державного співфінансування оплати житла для молодих сімей та виплат допомог на виховання дітей, надання оплачуваних відпусток батькам для догляду за новонародженими⁹³.

⁸⁹ Zákon o veřejném zdravotním pojištění a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1997-48>

⁹⁰ Zákon zákoník práce. Zákon č. 262/2006 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-262>

⁹¹ Největší pád porodnosti od počátku století. Ani dávky nepomohly. URL: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/domaci-zivot-v-cesku-nejvetsi-pad-porodnosti-od-pocatku-stoleti-ani-davky-nepomohly-228208>

⁹² Герасименко Я. Народжуваність в Японії впала до рекордно низького рівня, попри зусилля влади – CNN. URL: <https://hromadske.ua/posts/narodzhuvanist-u-yaponiyi-vpala-do-rekordno-nizkogo-rivnya-popri-zusillya-vladi-cnn>

⁹³ Премьер Японии потребовал найти решение проблемы рождаемости к 2030 году. URL: <https://www.interfax.ru/world/891592>

Водночас щонайменше протягом останнього десятиліття японська влада здійснює цілеспрямовані законодавчі кроки зі збільшення народжуваності. Так, у 2003 році прийнято Закон «Про протидію зниженню народжуваності в суспільстві»⁹⁴, яким визначено, що «боротьба зі зниженням народжуваності» є справою всього японського народу, включно з органами державної та місцевої влади, власниками підприємств тощо. Того ж року прийнято й Закон «Про сприяння заходам для підтримки розвитку наступного покоління»⁹⁵. Зокрема, на підставі його положень японські компанії, які сформулювали загальний план дій власника бізнесу щодо підтримки розвитку наступного покоління та досягли цілей, поставлених у ньому, а також відповідають певним стандартам, можуть подати заявку на отримання медичної, трудової та соціальної допомоги як «компанія, що піклується про дітей». Із 1 квітня 2020 року низка японських компаній працюють над створенням робочого середовища, яке полегшить збалансування лікування безпліддя та роботи для їх найманих працівників.

Держава, зі свого боку, надає такі види державної соціальної допомоги у зв'язку з вагітністю, пологами, доглядом та вихованням дітей: допомога на оплату медогляду вагітної жінки (частково субсидується муніципалітетами, при чому середня сума субсидії по країні становить приблизно 10,5 %); одноразова допомога при народженні дитини та по догляді за дитиною (у 2023 році становить 500000 ієн на одну дитину (приблизно 3300 доларів США), якщо дитина народжена в пологовому закладі, який пов'язаний із системою акушерської медичної компенсації; допомога для дітей (виплачується особам, які виховують дітей до закінчення середньої школи; існує ліміт доходу, і якщо дохід заявника перевищує цей ліміт, щомісячна плата становитиме фіксовану ставку 5000 ієн; розміри фіксованих ставок: для дітей до 3 років – 15000 ієн; 3 роки або старше і до закінчення початкової школи – 10000 ієн (15000 ієн за 3-ю дитину і більше); неповна середня школа – 10000 ієн; допомога на розвиток дитини (виплачується 13500 ієн на місяць для дитини людям, які виховують дітей без батька чи матері через смерть чи розлучення, або чий батько чи мати мають важку форму інвалідності (виключно для Токію); стипендіальні пільги для старшокласників (надаються для зменшення тягаря витрат на освіту, окрім плати за навчання, для домогосподарств із низьким рівнем доходу); система субсидування витрат на лікування дитини (органи місцевого самоврядування повністю або частково покривають медичні витрати, понесені на застраховане медичне лікування дітей, які зараховані до системи медичного страхування тощо, від 0 до 15 років); звільнення від сплати внесків соціального страхування, яке передбачено на час відпустки по вагітності та пологах і догляду за дитиною.

За умови трудового страхування особи допомога у відпустці по догляді за дитиною за перші 180 днів після народження дитини виплачуватиметься у розмірі 67 % місячної зарплати, після 181-го дня – 50 % місячної зарплати.

⁹⁴ 平成十五年法律第百三十三号 少子化社会対策基本法. URL: <https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=415AC1000000133>

⁹⁵ 次世代育成支援対策推進法. URL: https://www.mhlw.go.jp/stf/newpage_11367.html; 平成十五年法律第百二十号 次世代育成支援対策推進法. URL: https://elaws.e-gov.go.jp/document?lawid=415AC0000000120_20230401_504AC0000000076

Водночас існує верхня межа суми, яка може надаватися: 67 % – до 301902 ієн на місяць; 50 % – до 225300 ієн на місяць⁹⁶.

Окрім традиційного соціального пільгового пакету при народженні та під час догляду за дітьми, уряд фінансує й інші інноваційні проекти, які сприяють підвищенню коефіцієнту фертильності. Зокрема, проект на основі високих технологій, зокрема штучного інтелекту (далі – ШІ), який працюватиме як сайти знайомств та виконуватиме більш складний і нестандартизований аналіз даних для створення пар. Для реалізації цієї мети уряд має намір виділити 2 млрд ієн (близько 19 млн доларів США). Прогнозується, що фінансування дозволить використовувати більш дорогі та прогресивні системи, що враховують такі фактори, як сімейні цінності, замість традиційних критеріїв – доходу та віку. Наразі близько половина із 47 префектур держави пропонують послуги сватання, а деякі з них вже встигли впровадити системи ШІ⁹⁷.

На регіональному рівні також проводяться заходи з підвищення рівня народжуваності, зокрема шляхом покриття витрат на лікування безпліддя. Так, префектура Міягі кожного року розробляє та субсидує проект, метою якого є часткове покриття витрат на обстеження при безплідді для пар, які перебувають у законному або цивільному шлюбі, та стурбовані безпліддям, тим самим заохочуючи їх розпочати лікування вчасно, задля створення середовища, яке сприятиме народженню та вихованню дітей. Наприклад, максимальна сума такої субсидії у проекті на 2025 рік становить 20000 ієн на пару і може бути надана лише один раз⁹⁸. Префектура Фукуї⁹⁹ субсидує витрати на лікування безпліддя, включно з лікуванням, яке покривається медичним страхуванням і передовою медичною допомогою, якщо сума такого лікування перевищує 60000 ієн. Такі гранти надаються парам за умов, якщо вони: перебувають в офіційному або цивільному шлюбі; на дату подачі заявки обидва або один із пари проживають і зареєстровані у префектурі Фукуї тощо. Префектура Хіросіми¹⁰⁰, своєю чергою, надає два види субсидій, пов'язаних із безпліддям: тим, хто проходить обстеження на безпліддя та загальне лікування безпліддя (штучне запліднення), і тим, хто отримав розширене медичне лікування в поєднанні зі спеціальним лікуванням безпліддя.

⁹⁶

子育てでもらえるお金はどんなものがある？いくらもらえる？

URL:

<https://life.insweb.co.jp/gakushi/kosodate-moraeruokane.html>; 出産や育児への公的な経済支援を知りたい 出産から養育まで様々な支援制度. URL: <https://www.jili.or.jp/lifeplan/lifeevent/796.html>

⁹⁷

Японія хоче використовувати ШІ для підвищення рівня народжуваності. URL: <https://www.unian.ua/science/yaponiya-hoche-vikoristovuvati-shi-dlya-pidvishchennya-rivnya-narodzhuvanosti-novini-11247860.html>; Японія планує інвестувати в дейтинг-сервіси зі штучним інтелектом, щоб збільшити народжуваність. URL: <https://platfor.ma/yaponiya-planuye-investuvaty-v-dejtyng-servisy-zi-shtuchnym-intelektom-shhob-zbilshyty-narodzhuvanist/>; В Японії великі демографічні проблеми, влада інвестує \$19 млн в служби знайомств. URL: <https://mind.ua/news/20219581-v-yaponiyi-veliki-demografichni-problemi-vlada-investue-19-mln-v-sluzhbi-znajomstv>

⁹⁸

令和5年度宮城県不妊検査費助成事業のご案内. URL: <https://www.pref.miyagi.jp/soshiki/kodomo/huninkensa.html>

⁹⁹

特定不妊治療費助成制度についてのご案内します. URL: <https://www.pref.fukui.lg.jp/doc/kodomo/funintiryor4.html>

¹⁰⁰

【令和4年度から】広島県特定不妊治療支援事業について. URL: <https://www.pref.hiroshima.lg.jp/soshiki/248/tokutei-funin.html>

Висновки.

1. Планування векторів правового впливу на сучасну демографічну ситуацію, у тому числі, на народжуваність, уже тривалий час є одним із пріоритетних напрямів державної політики більшості країн сучасного світу. Актуальність питання підтверджується й численними моніторинговими дослідженнями, проведеними міжнародними організаціями. Результати досліджень засвідчують, з одного боку, глобальність проблеми, а з іншого – неоднорідність державних підходів до її вирішення на регіональних та національних рівнях. Так, найбільш вираженим є спад народжуваності у державах центрального та східноєвропейського регіонів, Східної та Південно-Східної Азії. Ці країни останніми роками перебувають у стані звуженого режиму відтворення, ознаками якого є доволі висока тривалість життя, низька або надзвичайно низька народжуваність і, відповідно, нульовий чи від’ємний приріст чисельності населення. Така демографічна ситуація обумовлює розширення напрямів державної політики в бік підвищення народжуваності або збереження сумарного коефіцієнту фертильності на відповідному рівні.

2. Низкою держав ухвалено загальнонаціональні стратегічні документи, в яких сформовано бачення щодо подолання демографічних загроз, у тому числі, шляхом запровадження заходів зі стимулювання народжуваності. Такий підхід характерний для країн Центральної та Східної Європи (Болгарія, Литва, Північна Македонія, Польща, Хорватія, Чехія). Враховуючи складність демографічної ситуації та спроби урядів консолідувати суспільство навколо вирішення цього питання, у таких державах, як Південна Корея та Японія прийнято спеціальні закони, спрямовані на подолання демографічної кризи.

3. Досвід держав демонструє комплексність нормативно-правового підходу щодо запроваджуваного спектру заходів зі стимулювання народжуваності. Зазвичай соціальна політика більшості держав містить низку універсальних, апробованих правових підходів, у межах яких визначаються питання підтримки сім’ї, а саме: виплати матеріальної допомоги матерям (одноразово після пологів); відпустка після пологів, що надається матері; відпустка по догляду за дитиною, що може надаватись обом батькам; сімейні матеріальні допомоги (нарахування до заробітної плати); знижки в оподаткуванні; скорочення робочого дня для матерів, які працюють; формування мережі дитячих установ та надання в них місць для всіх бажаючих, безкоштовне або зі знижкою дошкільне виховання; житлові пільги; адресне соціальне обслуговування; щомісячні виплати до досягнення дитиною певного віку тощо. При цьому законодавством більшості держав встановлено диференційований підхід до нарахування різного виду соціальних виплат сім’ям, враховуючи матеріальний стан, склад сім’ї (одна дитина або більше) та вік дітей.

4. Державами розробляються та втілюються сучасні, інноваційні методики, здатні впливати на поліпшення демографічної ситуації. Наприклад, законодавством Естонії передбачено державне фінансування (співфінансування) витрат на відшкодування вартості медичних послуг, пов’язаних зі штучним заплідненням. Схожа політика, хоч і на регіональному рівні, реалізується в Іспанії та Японії.

Свою чергою, урядом Японії фінансуються розроблені на основі високих технологій (ШІ) інноваційні проекти, які сприяють підвищенню коефіцієнту фертильності.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*

При підготовці матеріалів використано інформацію із бази ECPRD. Відповідні матеріали не призначені для користування у власних наукових дослідженнях.